

Як історія збройних конфліктів Російської Федерації та її політико-правові рішення допомагають висновувати про порушення нею міжнародного права в Україні

Вступ

Від самого початку, нова хвиля збройної агресії Російської Федерації проти України супроводжується різноманітними порушеннями міжнародного гуманітарного права, про які неодноразово відзначалося як в доповідях Truth Hounds, так і в матеріалах інших організацій, як, наприклад, Human Rights Watch та Amnesty International. Остання, у своєму коментарі, оприлюдненому ще до 24 лютого, відзначала, що: “історія військових інтервенцій [Російської Федерації] будь-то в Україні чи Сирії, чи то військова кампанія на власній території в Чечні – відзначені кричущим зневаженням до норм міжнародного гуманітарного права. Російські військові неодноразово порушували закони та звичаї війни, не захищаючи мирних осіб, та навіть напругу нападали на них. Російські сили здійснювали невідбиркові атаки, використовували заборонене озброєння, а інколи навмисно здійснювали атаки по цивільних особах та об’єктах, що утворює воєнний злочин”.¹ На жаль, такі висновки виявилися пророчими. За перші 2 місяці збройного конфлікту Truth Hounds було зафіксовано інформацію про можливе скоєння військовослужбовцями Російської Федерації мало не усіх воєнних злочинів, перелічених у статуті Міжнародного кримінального суду.

Об’єм та типологія порушень міжнародного гуманітарного права Росією натякає на існування системних причин, що зумовлюють таке ігнорування законів та звичаїв війни. В цій довідці експерти Truth Hounds намагатимуться проаналізувати як Росія обґрунтовує необхідність початку збройних конфліктів та як інструктує своїх військовослужбовців щодо їх цілей, принципів та методів ведення війни.

Збройні конфлікти за участі Росії

З моменту розпаду СРСР, РФ брала участь у збройних конфліктах як на території колишніх республік Радянського Союзу, так і, в більш пізній час, за їх межами. Одним з перших випадків застосування російських збройних сил за кордоном був збройний конфлікт на території Республіки Молдова, що мав місце між останньою та так званою Придністровською народною республікою («ПМР»). Під час гострої фази конфлікту у 1992 році російська армія, розквартирована на той момент в Придністров’ї, надавала

¹ Вооружённый конфликт России и Украины будет иметь разрушительные последствия для прав миллионов людей — Amnesty International, published at 03:01,28 January 2022, available at: <https://eurasia.amnesty.org/2022/01/28/vooruzhyonyj-konflikt-rossii-i-ukrainy-budet-imet-razrushitelnye-posledstviya-dlya-prav-millionov-lyudej-amnesty-international/>

підтримку неурядовим збройним формуванням «ПМР» та, в ряді випадків, безпосередньо залучалася до збройного конфлікту.

Повномасштабне ж застосування російських збройних сил вперше мало місце під час Першої російсько-чеченської війни у 1994-1996 рока. У вересні 1999 року війна отримала своє продовження у вигляді Другої російсько-чеченської війни, регулярна частина котрої тривала з 1999 по 2000 роки. Російська Федерація позначала бойові дії в Чечні “проведенням контртерористичної операції”. Керівництво операціями здійснювалося представниками Федеральної служби безпеки (ФСБ) та Міністерством внутрішніх справ (МВС). Від МВС було задіяно внутрішні війська, спецпризначенців ОМОН та СОБР, спецназ міністерства юстиції.² Серед військовослужбовців були задіяні: 63 окремий мотострілковий батальйон, 9 окремий танковий батальйон, 108 розвідувальний батальйон.³

Як відзначалося у доповідях правозахисних організацій та в рішеннях Європейського суду з прав людини, збройні конфлікти в Чечні супроводжувалися скоєнням військовослужбовцями та представниками правоохоронних органів РФ воєнних злочинів та злочинів проти людяності.⁴

Ще один збройний конфлікт за участю РФ мав місце на території Грузії у 2008 році. Активне збройне протистояння між силами Росії, Абхазії та Південної Осетії з однієї сторони та Грузії з іншої тривало лише трохи більше тижня. 16 серпня 2008 року президент Грузії та президент РФ за посередництва президента Франції підписали угоду про припинення вогню. Передбачалось повернення військових на позиції, які вони займали станом на 6 серпня 2008 року, та участь російських військовослужбовців в забезпеченні безпеки до розгортання в регіоні міжнародних спостерігачів. Однак, міжнародним спостерігачам було відмовлено в доступі на території Абхазії та Південної Осетії, а уже 26 серпня РФ визнала “незалежність” цих двох республік та залишила там військовий контингент у приблизно 7600 осіб.⁵ Попри нетривалість активної фази конфлікту, подіями серпня 2008 року та подальшою окупацією території Грузії зацікавився МКС, який вбачав у діях зокрема російських військових порушення законів та звичаїв війни. Серед злочинів, які вчинили військові ЗС РФ, було зафіксовано: а) злочини проти людяності: вбивства та насильницькі переміщення осіб; б) воєнні

²“Грязная война”: исчезновения, пытки и внесудебные расправы, available at: <https://www.hrw.org/legacy/russian/reports/russia/2001/mar/topic1.html>

³Части российской армии принимавшие участие в чеченских войнах, published December 13 2014, available at: <https://zombilol.livejournal.com/1863.html>

⁴War Crimes In Chechnya and the Response of the West ,published February 29, 2000 at 7:00PM, available at:

War Crimes In Chechnya and the Response of the West Testimony before the Senate Committee on Foreign Relations, published February 29, 2000 at 7:00, available at : <https://www.hrw.org/news/2000/02/29/war-crimes-chechnya-and-response>
[west#:~:text=Human%20Rights%20Watch%20has%20now,homes%20and%20raping%20several%20women.](https://www.hrw.org/news/2000/02/29/war-crimes-chechnya-and-response#text=Human%20Rights%20Watch%20has%20now%20homes%20and%20raping%20several%20women)

⁵ На войне как на войне? Нарушения гуманитарного права и жертвы среди гражданского населения в связи с конфликтом вокруг Южной Осетии, available at: <https://www.hrw.org/reports/georgia0109ruweb.pdf>

злочини: атаки цивільного населення, навмисні вбивства, навмисні атаки миротворчого контингенту і знищення та розграбування майна.⁶

У вересні 2015 році РФ вступила у збройний конфлікт у Сирії. Як і у випадку з конфліктом в Чечні, офіційною підставою для участі РФ стала “боротьба з тероризмом”. Президент РФ після отримання дозволу від Ради Федерації зазначив: «...єдиновірний шлях боротьби з міжнародним тероризмом [...] це діяти на випередження боротися і знищувати бойовиків та терористів на вже захопленої ними території, не чекати коли вони прийдуть до нашої домівки [...]. Загальновідомо що в лавах терористичної організації так звана “Ісламська держава”, [...] сьогодні знаходяться тисячі вихідців з європейських держав, Росії та пострадянських країн. Не потрібно бути спеціалістом щоб зрозуміти: якщо вони досягнуть успіху в Сирії, то це неминуче прийде до РФ».⁷

Збройний конфлікт в Сирії ознаменувався масовими порушеннями прав людини, застосуванням тактики “спаленої землі”⁸, систематичним нанесенням авіаударів по цивільних об’єктах тощо. Серед озброєння, яке використовувалося в атаках, що завдавали шкоди цивільним об’єктам, були ракети “Калібр”, “Точка -У” та “Іскандер”. Окрім того, використовувалися некеровані авіаційні снаряди типу осколково-фугасні авіаційні бомби.⁹ Міністр оборони РФ Сергій Шойгу у зв’язку з участю збройних сил у цьому збройному конфлікті зазначав, що збройні сили РФ переслідували мету отримання справжнього бойового досвіду для 48.000 військовослужбовців та випробування військової техніки.¹⁰

Крім регулярних частин збройних сил РФ, у Сирії воювали також представники приватної військової компанії «Вагнер». За повідомленнями окремих джерел, вони можуть бути причетні до скоєння на території Сирії воєнних злочинів та інших порушень міжнародного гуманітарного права у вигляді вбивств цивільних осіб¹¹, знищення культурної спадщини, нелегальної торгівлі старовинними цінностями¹² та участю в перерозподілі природних ресурсів (нафти).¹³

⁶ ICC web-page, available at: <https://www.icc-cpi.int/georgia>

⁷ Нарада з членами Уряду РФ, published September 30 2015 at 16:15, available at: <http://kremlin.ru/events/president/news/50401>

⁸ Совещание с руководством Минобороны о действиях Вооружённых Сил России в Сирии, published November 20 2015 at 17:40, available at: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/50737>

Россия: роль России в сирийском конфликте, available at: <https://youtu.be/E-ZNGBKVWvA>

⁹ Сирия: ВВС РФ бомбили жилые кварталы неуправляемыми бомбами, published October 4 2015, available at: <https://www.svoboda.org/a/27286089.html>

¹⁰ Шойгу: Армия получила бесценный боевой опыт и готова к защите Отечества, published December 2017 at 21:06, available at: <https://rg.ru/2017/12/22/shoigu-armiia-poluchila-bescennyj-boevoj-opyt-i-gotova-k-zashchite-otechestva.html>

¹¹ Изуродовали кувалдой, отпилили голову, труп сожгли под музыку. Так в Сирии развлекались наемники из «группы Вагнера». Рассказываем, кто в этом участвовал, published November 2019, available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2019/11/20/82805-golovorezy-21>

¹² «Ребята, вы предназначены для войны», published December 1 2020 at 00:19, available at: <https://meduza.io/feature/2020/12/01/rebyata-vy-prednaznacheny-dlya-voyny>

¹³ див попереднє посилання

Військова доктрина Російської Федерації та публічні пояснення цілей російського збройного конфлікту в Україні

У 2021 році РФ затвердила свою нову військову доктрину. Вона важлива для розуміння мотивів та стимулів до скоєння воєнних злочинів, в тому числі, на території України, в яких підозрюються військовослужбовці збройних сил РФ, адже це збірка офіційних поглядів держави щодо допустимих та бажаних методів та засобів ведення бойових дій.

В минулому році Російська Федерація та Республіка Білорусь прийняли спільну військову доктрину що закріпило обов'язки Республіки Білорусь брати участь в конфлікті на боці РФ, що ознаменувало своєрідне злиття збройних сил цих країн.

Основою військової доктрини РФ є перелік чинників, які можуть стати причиною до початку нею збройного конфлікту. Серед них можна виокремити такі з них, які можна витракувати, як намагання змінити ціннісні орієнтири й моделі розвитку країни, дискредитація культур, релігій й цивілізацій, фальсифікація історії, сприяння порушенню духовно-моральних зв'язків споріднених народів .

Існує думка, що до розробки сучасної військової доктрини ЗС РФ дотичний генерал ЗС Герасимов. Він запропонував «гібридність» в сучасних збройних конфліктах. Замість пошуку «приводу» для початку військової операції створюються «суб'єкти», які потребують захисту.¹⁴

¹⁴ Getting Gerasimov Right Charles K. Bartles, available at: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20160228_art009.pdf

13. Dr. Anthony H. Cordesman attended the Russian Ministry of Defense's third Moscow Conference on International Security on 23 May 2014. While in attendance, Cordesman was able to take pictures of Gen. Valery Gerasimov's slide presentation. A few of the presentation's key slides (figures 1, 2, and 3) have been substantially recreated to accompany this article. Cordesman later produced a report on the conference that includes a broader selection of not only the slides presented by Gerasimov, but a selection of materials presented by other participants. The report is titled "A Russian Military View of a World Destabilized by the US and the West." It may be viewed in its entirety at the Center for Strategic & International Studies website, accessed 20 November 2015, <http://csis.org/publication/russia-and-color-revolution> .

Підхід до «гібридного» типу збройного конфлікту запропонований Герасимовим

Відповідно, рішення щодо початку збройного конфлікту в Україні мало прийматися виходячи з встановлених доктриною тригерів. В своєму виступі президент РФ додатково роз'яснив, що підставою для проведення "спеціальної операції" (як Росія називає власний акт агресії та збройний конфлікт в Україні) є ст.51 ч.7 Статуту ООН, тобто право на самооборону. Цілями операції було названо демілітаризацію та денацифікацію¹⁵. В своїй промові Президент РФ не пояснив, що мається на увазі під цими термінами, однак повністю підконтрольне уряду ЗМІ "РИА-Новости" опублікувало статтю під назвою "Что Россия должна сделать с Украиной", в якій журналіст Тимофій Сергєйцев наступним чином проінтерпретував інтенції вищого керівництва Росії: «...денацифікація буде одночасно й деукраїнізацією... Воєнні злочинці та активні нацисти повинні бути зразково та показово покарані. Також потрібно провести "тотальну люстрацію". Більшість населення України підтримує українську владу, тому "справедливе покарання" повинно понести "значна частина народної маси", яка є пасивними нацистами, пособниками нацизму". Подальша денацифікація цієї маси населення полягає в перевихованні, яке досягається ідеологічними репресіями (подавлення) нацистських установок і жорстокої цензури: не тільки в політичній сфері, але обов'язково також в сфері культури та освіти...».¹⁶

¹⁵Обращение В.В. Путина о начале специальной военной операции 24 02 2022, published February 23 2022, available at:

<https://www.youtube.com/watch?v=jeOi3he4vbk>

¹⁶Что Россия должна сделать с Украиной (сохраненная версия) published April 9 2022, available at: <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>

Их политическая устремленность на деле не может быть нейтральной — искупление вины перед Россией за отношение к ней как к врагу может реализоваться только в опоре на Россию в процессах восстановления, возрождения и развития. Никаких "планов Маршалла" для этих территорий допускать нельзя. Никакого "нейтралитета" в идеологическом и практическом смысле, совместимого с денацификацией, быть не может. Кадры и организации, являющиеся инструментом денацификации в новых денацифицируемых республиках, не могут не опираться на прямую силовую и организационную поддержку России.

Денацификация неизбежно будет являться и деукраинизацией — отказом от начатого еще советской властью масштабного искусственного раздувания этнического компонента самоидентификации населения территорий исторических Малороссии и Новороссии. Будучи инструментом коммунистической сверхвласти, после ее падения искусственный этноцентризм не остался бесхозным. Он перешел в этом своем служебном качестве под начало другой сверхвласти (власти, стоящей над государствами) — сверхвласти Запада. Его необходимо вернуть в естественные границы и лишить политической функциональности.

Скриншот зі статті з сайту “РІА-новости”

Вкрай ідеологізовані положення військової доктрини РФ, які залежні від владних інтерпретацій, а також їх матеріалізація в конкретних цілях, які були поставлені перед збройними силами Росії перед їх вторгненням до України, свідчать про орієнтування військовослужбовців РФ від початку на жорстке поводження з цивільним населенням. Таке поводження виправдовується уявною денацифікацією населення України та бажанням його перевиховати. Одним з конкретно-юридичних кроків, який мав б захистити військовослужбовців від будь-якої відповідальності за дії в Україні, стала декриміналізація складу злочину «Мародерство» з російського Кримінального кодексу.

Статути Збройних Сил РФ та їх можлива роль у програмуванні порушень МГП

Порушення МГП у попередніх конфліктах за участю Російської Федерації, як зазначалося раніше, не залишалися поза увагою міжнародних судових установ. Так, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у справі “Ісаєва проти Росії” звернув увагу на формулювання Польового статуту Збройних Сил, в якому, серед іншого, містилося таке формулювання: «рішучість командира розгромити ворога повинна бути твердою та бути виконана без вагань. Сором тому командир, який, злякавшись відповідальності, не діє чи не застосовує всі сили, засоби та можливості для досягнення перемоги в бою»¹⁷. Бойовий статут Сухопутних військ аналогічним чином орієнтує військових РФ на досягнення їх цілей: «...Рішення командира розгромити супротивника повинно бути твердим й без вагань доведено до кінця. Бездіяльність, невикористання всіх сил засобів та можливостей для досягнення успіху, нерішучість та пасивність ведуть до поразки...».¹⁸

¹⁷ Исаева против России (Isayeva v. Russia): Постановление Европейского Суда по правам человека от 24 февраля 2005 года (жалоба N 57950/00), available at: <https://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/isayeva-protiv-rossii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>

¹⁸ БОЕВОЙ УСТАВ ПО ПОДГОТОВКЕ И ВЕДЕНИЮ ОБЩЕВОЙСКОВОГО БОЯ часть 3 ВЗВОД, ОТДЕЛЕНИЕ, ТАНК, available at: http://militera.lib.ru/regulations/0/g/2005_bu3.pdf

Як впливає із заяви скаржників по 6-ти перших так званих чеченських справах проти Росії в ЄСПЛ, подібні положення Польового статуту могли орієнтувати військових Росії на диспропорційні атаки під час збройного конфлікту. В заяві справедливо відзначається необхідність відповідного орієнтування збройних сил РФ на дотримання принципу пропорційності в відповідних статутах.¹⁹

В Бойовому статуті сухопутних військ увагу приділено також підпорядкуванню наказам (включно з завідомо незаконними). Так, там вказано, що «підлеглий зобов'язаний беззаперечно підкорятися наказам командування; обговорення (критика) неприпустима, а невиконання наказу командира наданого у встановленому порядку є злочином проти несення військової служби».²⁰

Після початку військової кампанії в Сирії, Міноборони РФ оголосило про зміни до бойових статутів враховуючи досвід Сирії. Більшість документів, які мають відношення до функціонування ЗС РФ, мають обмежений доступ, проте у відкритих джерелах існують посилання на окремі положення, що дає змогу проаналізувати деякі пункти²¹. Для прикладу, польовий статут Збройних Сил РФ відводив окреме місце використанню протипіхотних і протитранспортних мін у ході власних операцій. І це попри участь Росії у Протоколі III до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію. Цей Протокол не містить тотальної заборони на використання протипіхотних чи інших мін, проте суттєво обмежує їх використання, особливо в умовах, коли неможливо з упевненістю використовувати міни направлено проти комбатантів протилежної сторони в конфлікті. Ще одним прикладом є те, що згідно із вищевказаним статутом, важливою частиною російських тактичних формувань названо механізовані вогнемети²². Вони повинні використовуватися при розриві бункерів, очищенні від легкої піхоти, а також у загальновійськових операціях у міській або гірській місцевості. Варто відмітити, що такі орієнтири прямо протирічать зобов'язанням Російської Федерації за Протоколом III до вищевказаної Конвенції. Згаданий Протокол не дозволяє застосування запальної зброї проти військових об'єктів, що знаходяться в оточенні цивільних об'єктів, та таких, що знаходяться під прикриттям природних об'єктів (лісу).

¹⁹ Khashiyev v Russia (No. 57942/00), Akayeva v Russia (No. 57945/00); Isayeva v Russia (No. 57947/00), Yusupova v Russia (No. 57948/00), Bazayeva v Russia (No. 57949/00); Isayeva v Russia (No. 57950/00) – Judgments of February 24, 2005. <https://www.srji.org/files/implementation/4%20october%202005%20EHRAC.pdf>, para. 51
Military Manuals, available at: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/rus/docindex/src_iimima#r

²⁰ Указ Президента РФ от 10 ноября 2007 г. N 1495 "Об утверждении общевоинских уставов Вооруженных Сил Российской Федерации" (с изменениями и дополнениями)
Указ Президента РФ от 10 ноября 2007 г. N 1495
"Об утверждении общевоинских уставов Вооруженных Сил Российской Федерации", available at: <https://base.garant.ru/192196/>

²¹ В ВС РФ введены новые боевые уставы, published November 28 2018 at 19:11, available at: <https://pereklichka.livejournal.com/1421025.html>

²² Colonel Stephanie Ahern, The Russian Way of War: Implications for the U.S. Army, STRATEGY RESEARCH PROJECT U.S. Army War College Apr 2017, 122 Forbes Avenue, pp.3-4

Під час збройної агресії РФ проти України²³, збройні сили останньої використовували разом з «традиційною» артилерією термобаричну зброю. Цей тип зброї можливо охарактеризувати, як один з найпотужніших, адже термобаричний заряд використовує кисень для того, щоб створити більш високу температуру навколо аніж від звичайного снаряду. Відповідно, удар від такого снаряду має гірші наслідки, ніж від звичайної артилерії. По відношенню до людей ці заряди мають майже 100% ураження, адже ударна хвиля наносить травми які в більшості випадків несумісні з життям, а звичайні укриття не можуть витримати хвили і є непридатними. Вибухова суміш проникає до будівель, як аерозоль, вибух має схожі риси з вибухом побутового газу, а сама будівля руйнується з середини.²⁴

Наслідки від пуску ТОС-1 «Солнцек»

Тяглість традицій нехтування норм міжнародного права в засадничих документах армії Росії призводить до того, що військовослужбовці навіть вищої ланки є фігурантами злочинів, скоєних під час кількох збройних конфліктів, ініційованих Росією. Наприклад, генерала Турченюка, в розташуванні 138-ої окремої мотострілецької бригади якого в 2000 році були знайдені тіла сімох зниклих безвісти цивільних осіб з села Старі Атаги (Чеченська Республіка), було помічено в Криму, де розповсюджена практика насильницьких зникнень та тортур²⁵. Генерал-полковник ПДВ, Андрій Сердюков, брав

²³Смертоносний трофей: ВСУ захватили у окупантов потужну огнеметну систему "Буратино", published March 2 2022 at 18:50, available at: <https://www.5.ua/ru/obshchestvo/smertonosnii-trofei-vsuzakhvatyly-u-okkupantov-moshchnuiu-ohnemetnuiu-sistemu-buratyno-foto-269947.html>

²⁴Термобарическое оружие: что такое и как с ним бороться? published March 10 2022 at 20:06, available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/buratino-russia-ukraine-war/31746470.html>

²⁵Российское общество: от войны в Чечне к украинскому конфликту (видеозапись, расшифровка), published March 3 2015, available at: https://memohrc.org/ru/news_old/rossiyskoe-obshchestvo-ot-voyny-v-chechne-k-ukrainskomu-konfliktu-videozapis-rasshifrovka

участь в двох чеченських кампаніях РФ та має причетність до збройної агресії проти України.²⁶

Висновки

Це короткий огляд політико-правових документів збройних сил РФ демонструє певну запрограмованість військовослужбовців РФ на можливе порушення норм міжнародного гуманітарного права. Навіть доступний пласт інформації про керівні документи для російських військових, підказує, що орієнтуванню на дотримання МГП останніх не є не приділена належна увага. Це не знімає жодним чином вини з безпосередніх виконавців воєнних злочинів. Але свідчить про системність проблеми дотримання військовими РФ законів та звичаїв війни.

²⁶Командувач Повітрянодесантними військами ЗС РФ генерал-полковник СЕРДЮКОВ Андрій Миколайович, available at: <https://gur.gov.ua/content/komanduvach-povitriyanodesantnyemy-viiskamy-zs-rf-heneral-polkovnyk-serdiukov-andrii-mykolaiovych.html>